

Віталій КУЦ

викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів
при виконанні судових рішень
у кримінальних провадженнях
Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ndc2005@ukr.net

УДК 343.3

ВІД СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ДО СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Одним з необхідних елементів складу злочину є суб'єкт його вчинення. Традиційно поняття «суб'єкт злочину» визначається як фізична, осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Пропонувалось і дещо інше, більш інформативне його визначення – суб'єктом злочину слід вважати фізичну, осудну особу, яка вчинила у віці, з якого настає кримінальна відповідальність, суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, та має інші ознаки, закріплені в Особливій частині Кримінального кодексу України (ККУ) [1, с. 18], але творці чинного нині Кримінального кодексу України 2001 року не взяли його до уваги, в результаті чого до законодавчої дефініції суб'єкта було включено лише три зазначені вище ознаки.

У прийнятому 2012 року Кримінальному процесуальному кодексі України з'явилося поняття «кримінальне правопорушення», що обумовило необхідність відповідним чином реагувати на зазначену новелу. Поки що така реакція полягає у тому, що у визначенні суб'єкта слово «злочин» замінено на словосполучення «кримінальне правопорушення» з виокремленням наступних ознак останнього: 1) належність суб'єкта до числа фізичних осіб; 2) його осудність; 3) досягнення ним віку, з якого настає кримінальна відповідальність [2, с. 133]. Як бачимо, суттєво нічого не змінилось.

Подібне визначення суб'єкта кримінального правопорушення не повною мірою відображає сутність та зміст цього явища, що спричинить неточну класифікацію таких суб'єктів і різні точки зору щодо їх кримінально-правової характеристики. У підсумку, це не сприятиме однаковому та ефективному застосуванню відповідних кримінально-правових положень у практиці протидії злочинності. Зазначеним вище й обумовлюється актуальність обраної теми та доцільність подальшого її дослідження.

Метою статті є обґрунтування суттєво іншого порівняно з наявним бачення сутності й змісту суб'єкта кримінального правопорушення та його видів. Відмінність авторського підходу до дослідження цього феномену від традиційного полягає в тому, що за основу його визначення береться не суб'єкт злочину, а сутність та зміст самого кримінального правопорушення.

Отже, спочатку необхідно розібратись, що є кримінальним правопорушенням. Нам вже доводилось висвітлювати цю тему [3, с. 121], але жодного відгуку експертів на запропоноване нами бачення кримінального правопорушення не було отримано, тому є необхідність ще раз повернутись до цього питання з надією на зворотню реакцію фахівців.

З'ясування сутності та змісту кримінального правопорушення, на мою думку, мало б ґрунтуватись на загальнотеоретичному ро-

зумінні правопорушення в широкому його сенсі, а саме – як антигромадського діяння, що спричиняє шкоду та тягне за собою правові наслідки [4, с. 345]. Але таке визначення доповнюється додатковими положеннями: крім трьох ознак, що вбачаються із вказаного вище визначення правопорушення, обов'язковими також є наявність вини суб'єкта у вчиненні ним протизаконного діяння та деліктоздатність суб'єкта [5, с. 623].

З останніми доповненнями поняття правопорушення важко погодитись зокрема з наступних міркувань. Із правозастосовної практики антикримінального законодавства України відомі непоодинокі випадки спричинення шкоди особами, які не досягли віку настання кримінальної відповідальності, або неосудними, тобто вчинення діяння неделіктоздатними особами за відсутності, з цієї причини, їхньої вини у вчиненому. Незважаючи на це, зазначені діяння доцільно вважати кримінальними правопорушеннями тому, що, по-перше, вони порушують права та законні інтереси потерпілих незалежно від того, усвідомлюється цей факт особами, що вчинили зазначені діяння, чи ні; по-друге, як ці діяння, так і кримінально-правова реакція на них визначені саме у КК України, а не в іншому нормативному акті, тобто їх включено до предмета саме антикримінального права.

Віднесення до числа ознак правопорушення вини та деліктоздатності пояснюється, мабуть, двома обставинами: впевненістю, що єдиним правовим наслідком вчинення правопорушення є відповідальність; відстоюванням принципу невідворотності відповідальності за правопорушення, а відповідальність, як відомо, може застосовуватись виключно до деліктоздатної та винної особи. Заперечуючи проти цього, нагадаю, що, по-перше, крім відповідальності існують й інші правові наслідки вчинення суспільно-небезпечних діянь; по-друге, принцип невідворотності відповідальності вже вичерпав себе і відійшов в історію юриспруденції. Нині сповідується принцип невідворотності правового реагування на вчинене правопорушення. Формами такого реагування можуть бути і такі заходи, що не вимагають обов'язкового усвідомлення їх

сутності, скажімо, примусові заходи медичного характеру щодо неосудних осіб, примусові заходи виховного характеру щодо малолітніх тощо.

Отже, з позицій чинного антикримінального законодавства України уявлення про правопорушення як діяння, вчиненого виключно деліктоздатною особою за наявності її вини, сприймається як невідповідне явищу, що ним відображається, тому що не за кожне з кримінальних правопорушень настає кримінальна відповідальність, а за деякі з них її взагалі не передбачено законом. Прикладом першої ситуації можна вважати звільнення від кримінальної відповідальності. Наявність другої ситуації підтверджується існуванням інших засобів кримінально-правового характеру, що не охоплюються поняттям «відповідальність».

Таким чином, при визначенні сутності та змісту кримінального правопорушення слід брати за основу те, що правопорушенням у загальнотеоретичному сенсі є спричинення шкоди законним правам та інтересам особистості, суспільства чи держави незалежно від того, чи усвідомлює особа, що вчинила злочин, зазначений факт, та від її деліктоздатності, що тягне за собою не лише юридичну відповідальність, а і застосування інших засобів правового реагування.

Але, на мою думку, й цього ще недостатньо для всебічного з'ясування сутності та змісту кримінального правопорушення. Для цього доцільно з урахуванням здобутків науки про конфлікти та їх розв'язання – конфліктології розглядати його не лише як спричинення шкоди та порушення закону, а також як конфлікт між суб'єктами певних правовідносин. Сприйняття правопорушення не як одностороннього вчинку, а як двохстороннього конфлікту, потребує переосмислення не лише змісту цього явища, а й засобів правового реагування на нього. «Привласнення» чужих конфліктів державою з покаранням одного з їх учасників у межах традиційного правосуддя зарекомендувало себе неефективним методом регулювання кримінальних правовідносин. Воно не сприяє забезпеченню соціального миру в нестабільному українському суспільстві. З огляду на це більш доцільним методом

врегулювання кримінальних правопорушень все частіше визнається не покарання та інші форми кримінальної відповідальності, а примирення учасників кримінально-правового конфлікту.

Отже, кримінальне правопорушення – це суспільно небезпечне протиправне діяння, що не лише спричиняє шкоду, а й породжує серйозні конфлікти. Як бачимо, кримінальне правопорушення є доволі складним соціально-правовим феноменом, що важко піддається однозначному визначенню. Пропоную наступну його дефініцію: це – протиправне діяння, що спричинило конфлікт стосовно завдання одним із його учасників суттєвої шкоди іншому або створення загрози настання такої шкоди, правовим наслідком якого є передбачені законом заходи кримінально-правового реагування з метою розв'язання цього конфлікту.

Запропоноване визначення, по-перше, переносить акцент з конфлікту правопорушника з законом на його конфлікт з потерпілим, а відтак зосереджує увагу на інтересах потерпілого, а не держави; по-друге, наголошує, що кримінальна відповідальність, і тим більше покарання, не є єдиним засобом врегулювання такого конфлікту.

З такого визначення можна виокремити наступні основні ознаки кримінального правопорушення: 1) спричинення шкоди або створення небезпеки її спричинення суспільно-небезпечним діянням, передбаченим Особливою частиною КК України; 2) виникнення на цьому ґрунті відповідного конфлікту; 3) застосування заходів кримінально-правового реагування на зазначені вище факти.

Як і будь-які інші явища об'єктивної дійсності, кримінальні правопорушення поділяються на відповідні види. Донедавна проблеми розподілу кримінальних правопорушень не існувало, оскільки єдиною їх формою вважався злочин. Інші діяння, передбачені кримінальним законодавством, не вважались кримінальними правопорушеннями через охарактеризований вище загальнотеоретичний підхід до вирішення цієї проблеми.

Насправді, з огляду на визначені вище ознаки кримінального правопорушення,

що відповідають чинному кримінальному законодавству, кримінальними правопорушеннями слід вважати не лише злочини, а й так звані ексцеси неосудних та малолітніх осіб, а також суспільно небезпечні діяння, що містять ознаки складу злочину, але за які не настає кримінальна відповідальність, і тому законодавець відмовляється від її застосування. Законодавче визначення такого способу реагування на вчинення кримінального правопорушення, як «звільнення від кримінальної відповідальності», не можна визнати коректним, оскільки воно викривлює сутність та зміст такого реагування. Відомо, що звільнитись можливо лише від того, що вже настало. У зазначеній ситуації відповідальність ще не настала, то, відповідно, й звільняти ні від чого. Тому маємо не звільнення від кримінальної відповідальності, а відмову від її застосування. «Звільнення» й «відмова» – абсолютно різні явища і поняття, а не тотожні, як вважає переважна більшість фахівців через те, мабуть, що позиція їх отождоження відображена в акті офіційного тлумачення закону [6]. Проте офіційні рішення не мають зупиняти дослідника на шляху наближення до істини.

Дискусійною є і кримінально-правова природа діяння, на яке держава реагує відмовою від застосування кримінальної відповідальності. Дехто з криміналістів розцінює його як злочин, забуваючи при цьому, що, по-перше, в такій ситуації відсутня караність діяння як обов'язкова ознака злочину, а по-друге, відсутній обвинувальний вирок суду, що за законодавством України виступає єдино можливим юридичним засобом визнання вчинку злочинним, а особи – злочинцем. Отже, у разі відмови від застосування кримінальної відповідальності має місце не злочин, а інша форма кримінального правопорушення – діяння, що містить ознаки складу злочину.

Поряд із злочином та діянням, що містить його ознаки, починає набувати поширення виділення кримінального проступку. Як свідчить досвід зарубіжних країн, де він традиційно виокремлюється, це забезпечує більш повну порівняно з вітчизняною диференціацію засобів кримінально-правового

реагування на кримінальні правопорушення. З визнанням кримінальних проступків різновидом кримінального правопорушення в Україні доцільно запровадити ще один такий засіб, а саме – кримінально-правове стягнення за вчинення кримінального проступку. Сприйняття цієї ідеї, по-перше, гармонізувало б кількість форм кримінального правопорушення з кількістю форм кримінально-правового реагування на їх вчинення: за злочин – відповідальність у виді покарання, а за кримінальний проступок – інший кримінально-правовий засіб у формі кримінально-правового стягнення. По-друге, це виправдовувало б необхідність виокремлення кримінального проступку як іншої форми кримінального правопорушення порівняно зі злочином. Запровадження за вчинення проступку покарання, як за злочин, поставить під сумнів саму ідею кримінального проступку, адже тоді виникне запитання: навіщо тоді все це потрібно?

Важливим аспектом пізнання сутності кримінальних правопорушень є їх класифікація. Як і будь-яка інша класифікація явищ, розподіл кримінальних правопорушень на види може претендувати на науковість лише за умови його здійснення за якимось одним критерієм. Теоретичний інтерес та практичне значення становить розподіл кримінальних правопорушень на види за таким критерієм, як наявність чи відсутність можливості застосування за їх вчинення кримінальної відповідальності. За цим критерієм кримінальні правопорушення у запропонованому їх розумінні можливо поділити на два види: 1) ті, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність; 2) ті, що тягнуть за собою застосування інших засобів кримінально-правового реагування.

До першого виду належать злочини. Лише за їх вчинення має наставати кримінальна відповідальність, що передбачає в тому числі й судимість. До другого виду кримінальних правопорушень мають належати: кримінальні проступки; діяння, що містять ознаки складу злочину; діяння, щодо яких відбулась відмова від застосування кримінальної відповідальності; ексцеси неосудних та малолітніх осіб.

Запропоноване вище сприйняття кримінального правопорушення обумовлює розуміння його суб'єкта. Стає очевидним, що отождивлення останнього з суб'єктом злочину не є правильним. Поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» є узагальнюючою кримінально-правовою конструкцією метафізичного характеру. В онтологічному сенсі його не існує, подібно тому, як не існує родового складу злочину. Реально існують лише суб'єкти конкретних правопорушень: злочину, кримінального проступку, діяння, що містить ознаки складу злочину, тощо. Вони й утворюють родове поняття суб'єкта кримінального правопорушення. Незважаючи на його віртуальність, він відіграє важливу роль в пізнанні сутності та змісту суб'єктів тих діянь, що утворюють зміст кримінального правопорушення.

Розглянемо ознаки суб'єкта кримінального правопорушення. До обов'язкових його ознак належать: 1) фізична природа; 2) факт вчинення саме цією особою суспільно небезпечного діяння; 3) здатність зазнавати кримінально-правового впливу як результату застосування відповідних засобів кримінально-правового реагування на вчинення діяння. Лише ці три ознаки характеризують усіх суб'єктів кримінального правопорушення. Може постати запитання: а як же юридична особа? – адже з появою в Загальній частині КК України розділу XIV-І її визнано «повноцінним» суб'єктом кримінально-правових відносин. Відповідь на це запитання знаходимо в самому запитанні. Справді, юридичну особу в Україні визнано не лише потерпілою від кримінального правопорушення стороною, як було до цього, а ще й об'єктом застосування встановлених законом заходів кримінально-правового характеру, що не є кримінальною відповідальністю. Але від цього така особа не стала суб'єктом кримінального правопорушення вже хоча б тому, що вона не здатна на його вчинення. Не випадково підставою застосування до юридичної особи кримінально-правових заходів є правопорушення, вчинене фізичною особою на користь юридичної особи (ч. 1 ст. 96-3 КК України). З цього вбачається висновок, що суб'єкт кримінального правопорушення та об'єкт кримінально-правового впливу не завжди збігаються.

Усі інші ознаки суб'єкта кримінального правопорушення є факультативними. На відміну від невеликої кількості обов'язкових ознак, факультативних ознак такого суб'єкта безліч і їх кількість буде зростати, що віддзеркалює природне розмаїття людської життєдіяльності. Звертає на себе увагу те, що деякі факультативні для суб'єкта кримінального правопорушення ознаки є обов'язковими для окремих його видів. Так, для суб'єкта злочину обов'язковими стають такі факультативні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, як вчинення злочину, осудність, досягнення віку настання кримінальної відповідальності. Суб'єкти інших кримінальних правопорушень мають власні обов'язкові ознаки, які в структурі змісту кримінального правопорушення є факультативними.

На завершення необхідно зауважити, що обов'язкові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення – його фізична природа, факт вчинення саме цією особою суспільно небезпечного діяння та здатність зазнавати кримінально-правового впливу – обов'язкові й для суб'єктів усіх окремих видів кримінальних правопорушень.

Викладене вище дає підстави для висновку, що розуміння суб'єкта кримінального правопорушення не слід обмежувати традиційними уявленнями про суб'єкт злочину. Означені суб'єкти відрізняються один від одного як за змістом, так і за своїм кримінально-правовим значенням. Інтелектуальний пошук стосовно окресленого питання лише починається. Попереду немало цікавих теоретичних розвідок, результати яких будуть застосовані у практиці протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. *Куц В.М.* Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину / В.М. Куц // Вісник університету внутрішніх справ. – Х.: ХНУВС, 1996. – Вип. 1. – С. 17–23.
2. *Дудоров О.О.* Кримінальне право: навч. посіб. / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.
3. *Куц В.М.* Кримінальне правопорушення: відродження забутого поняття / В.М. Куц // Наше право. – 2012. – № 5. – С. 117–121.
4. *Тихомирова Л.В.* Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров; под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: Юридическая литература, 1997. – 526 с.
5. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / О.Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 2. – С. 13–16.

Віталій КУЦ

ВІД СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ДО СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Висвітлено співвідношення між суб'єктом злочину та суб'єктом кримінального правопорушення і доведено, що це не тотожні явища та поняття. Розглянуто обов'язкові й факультативні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення та запропоновано класифікацію таких суб'єктів.

Ключові слова: правопорушення; кримінальне правопорушення; суб'єкт кримінального правопорушення; ознаки; класифікація; суб'єкт злочину; кримінальна відповідальність; інші кримінально-правові заходи.

Виталий КУЦ

ОТ СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ К СУБЪЕКТУ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Освещено соотношение между субъектом преступления и субъектом уголовного правонарушения и доказано, что это не тождественные явления и понятия. Рассмотрены обязательные и факультативные признаки субъекта уголовного правонарушения, а также предложена классификация таких субъектов.

Ключевые слова: правонарушение; уголовное правонарушение; субъект уголовного правонарушения; признаки; классификация; уголовная ответственность; иные уголовно-правовые меры.

Vitalii KUTS

FROM CRIME SUBJECT TO THE SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE

The article highlights the relationship between the crime subject and the subject of a criminal offense; considered mandatory and optional features of the subject of criminal offenses and proposed classification of subjects.

Keywords: offense; criminal offenses; subject of a criminal offense; features; classification; criminal liability; other criminal-law means.

